

UDK 347.65:323.34(497.5)''1836/1840''

Primljeno: 31. 8. 2015.

Prihvaćeno: 15. 11. 2015.

Pregledni rad

De successione colonorum: O nasljednom pravu kmetova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji

Mirela Krešić
Katedra za povijest hrvatskog prava i države
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Trg maršala Tita 14
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: mkresic@pravo.hr

Matea Pilipović
Mikrorajon 7/A
35000 Slavonski Brod
Republika Hrvatska
E-adresa: mateapilipovic@hotmail.com

U radu se razmatraju pravila nasljeđivanja kmetova važeća u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, sadržana u Tripartitu, Slavonskom urbaru i zakonskim člancima Ugarskog sabora 1836-1840. Pri tome se ističe važnost razlikovanja nasljednih i stečenih dobara, kao i pokretnina i nekretnina, za izgradnju sustava nasljeđivanja. Nadalje se ističe kako su kmetovi nasljednici bili potomci, neovisno o spolu, a tek ako nije bilo djece, kmet je mogao oporučno raspolagati. Širina oporučnoga raspolaganja bila je ograničena pravima vlastelina koji je, između ostaloga, u slučaju da kmet nije oporučno raspolagao, nasljeđivao cjelokupnu kmetovu imovinu. Analizirana pravila nasljeđivanja bila su primjenjiva samo na kmetove koji su živjeli u inokosnim obiteljima.

Gljučne riječi: kmet, nasljeđivanje, Tripartit, Slavonski urbar, zak. čl. 1840:VIII, Kraljevina Hrvatska i Slavonija

Uvod

Pretežni dio stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije temeljio je svoju egzistenciju na agrarnom gospodarstvu.¹ Osobito se to odnosilo na kmetove čiji

¹ Jedan od prvih popisa stanovništva proveden na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije bio je takozvani jozefinski popis (*conscriptio*) iz 1785. godine. Popisom, kojim je bila obuhvaćena Ugarska, Erdelj

je pravni položaj tijekom feudalnoga razdoblja bio obilježen posebnim stvarnim pravima na zemljištu, pravom seljenja i opsegom dužnosti prema vlasteli. Temelj kmetske egzistencije činila su kmetska selišta. Vlasništvo nad selištima pripadalo je vlastelinima, dok su kmetovi bili trajni zakupci zemljišta koje su obrađivali. Unatoč tome, kmetovi su imali određenu širinu ovlaštenja nad tim zemljištem o čemu svjedoči i mađarski pravnik Stjepan Werböczy kada kaže kako kmet ima stvarna prava na nekretninama koje posjeduje i uživa. Ipak ističe kako to nije vlasništvo ne htijući im priznati *dominium utile*, no istodobno ne objašnjavajući temeljem kojega su prava kmetovi mogli raspolagati tim nekretninama *inter vivos* i *mortis causa* premda sa znanjem vlastelina kojemu je uvijek ostajalo trajno vlasništvo.²

Kmetsko selište omogućavalo je kmetovima uzdržavanje obitelji, no selište je istodobno i osnovna jedinica temeljem koje se određivao iznos feudalne rente na koju su kmetovi bili obvezni prema vlastelinu.³ Ekonomika ovih seljačkih gospodarstava najvećim dijelom kretala se u okvirima prirodne privrede uz povremene promjene. Tako je u strukturi feudalne rente do prvih većih promjena došlo u 15. stoljeću kada je prevladala novčana renta nad ostalim oblicima feudalne rente. Novčana sredstva bila su nužna za podmirenje određenih davanja vlastelinu i državi. Posljedica je bila vidljiva u poboljšanju pravnoga položaja kmetova jer je njihovo uključivanje u robno-novčanu razmjenu pratilo i proširivanje njihovih sloboda. Tako, na primjer, brojne urbarijalne isprave iz 15. stoljeća kmetovima priznaju slobodno raspolaganje imovinom.⁴ No, u 16. stoljeću dolazi do promjena u odnosima vlastelina i kmetova. U zemljama istočne i srednje Europe u trgovinu poljoprivrednim proizvodima sve se više uključuje vlastela koja, zahvaljujući svojoj političkoj prevlasti u društvu, uspješno koristi pojavu svjetskog tržišta i povoljnu konjunkturu poljoprivrednih proizvoda. Međutim, njihovim uključivanjem u robno-novčanu razmjenu iz nje su isključeni seljaci/kmetovi, ali i građani. Uključivanje vlastele značilo je povećanje alodijalne proizvodnje, a u svezi s tim i povećanje radne rente, to jest tlake. U Hrvatskoj i Slavoniji, prema izvješćima s konca 16. stoljeća, prodajom poljoprivrednih proizvoda bavili su se gotovo svi

---

te Hrvatska i Slavonija, utvrđeno je kako su ta područja imala ukupno 8,7 milijuna stanovnika pri čemu su najveći postotak stanovništva, oko devedeset posto, činili seljaci. Podaci iz prvoga modernog općeg popisa stanovništva iz 1857. godine također pokazuju kako je hrvatsko-slavonsko društvo bilo društvo u kojemu je agrarna djelatnost bila prevladavajuća grana proizvodnje. Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske* (Zagreb: Educa, 2009), 65, 97.

² Lujo Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava* (Zagreb; Rijeka; Čakovec: Pravni fakultet u Zagrebu; Pravni fakultet u Rijeci, 1983), 142-143; Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita* (Zagreb: Tipografija, 1929), 182.

³ Više o kmetskom selištu v.: Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1950), 117-123.

⁴ Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980), 224; usp. Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (Zagreb: Zrinski Čakovec, 1985), 145.

velikaši, a analiza saborskih zapisnika upućuje na priličnu zainteresiranost plemstva za takvu vrste trgovine.⁵ Pogoršavanje gospodarskoga položaja kmetova pratile je pogoršavanje njihovoga pravnog položaja. Promjene u pravnome položaju vodile su ograničavanju osobnih sloboda i vezivanju kmetova uz zemlju koju su obrađivali. Kmetovima je na području županija bilo dopušteno slobodno seljenje iz mjesta u mjesto, ali nakon bune Jurja Dozse u Ugarskoj (1514.) Ugarski sabor ukinuo je pravo slobodnoga seljenja kmetova (liberomigracija). Odluka iz 1514. godine vrijedila je i za Slavoniju pa iako je Slavonski sabor ukinuo zabranu seljenja 1538. godine, nije bila uvedena liberomigracija. U 17. stoljeću u najvećemu dijelu Hrvatske došlo je do pojave takozvanoga drugog kmetstva, to jest refeudalizacije. Riječ je o ponovnome prijelazu s prvih, skromnih, kapitalističkih oblika privređivanja na onaj feudalni. Tako je takozvano drugo kmetstvo bilo obilježeno porastom radne rente i njezinim pretvaranjem u osnovni feudalni teret. Seljaci su postali vezani uz zemlju na način da im je ograničeno pravo seljenja, sužena im je mogućnost promjene socijalnoga statusa i ukinuti su im svi izvanagrarni prihodi. Kmetovi su postali "vekivečni kmeti" (*coloni perpetuae obligationis*).

Do važnijih promjena u položaju kmetova došlo je tijekom reformi provedenih za kraljice Marije Terezije kada je bio donesen Slavonski (1756.) i Hrvatski urbar (1780.). Ovim su se urbarima uredili postojeći agrarni odnosi uz uklanjanje različitih zloupotreba od strane vlastelina. Valja istaknuti kako je bila izvršena dioba između alodijalnih zemljišta u neposrednome vlasništvu vlastelina i selišnih zemljišta, koja su prepuštena seljačkim obiteljima na uživanje radi osiguranja njihova opstanka i ispunjavanja obveza prema vlastelinima. U ovome razdoblju prosvijećenoga apsolutizma bio je, za Josipa II., donesen Patent o osobnoj slobodi kmetova (1785.) kojim je kmetovima, dotada vezanim uz zemljište, bilo, između ostaloga, dopušteno slobodno napuštanje selišta. Ipak, nije im bila omogućena ključna stvar, a to je vlasništvo nad zemljištem koje su obrađivali i koje je bilo temelj njihove egzistencije.

Do intenzivnijeg bavljenja pitanjem kmetstva ponovno dolazi početkom 19. stoljeća kada se u Ugarskoj predlažu reforme iako ograničenoga karaktera jer su bile usmjerene na ublažavanje postojećih urbarijalnih normi te fakultativni otkup selišta. Nakon izrade nacrtu Urbarijalnoga zakona, o kojemu se potom raspravljalo u Ugarsko-hrvatskome saboru te nakon niza izmjena koje su zahtijevane od strane kralja, godine 1836. bio je donesen novi urbarijalni zakon – i nadalje prilično konzervativan premda uz ponešto naprednije ustanove. Tako su njime propisana načela koja su, barem u teoriji, trebala pretvoriti selište u racionalno obrađen sitni posjed osposobljen za tržišnu proizvodnju uz sva ograničenja vlastelina kao vlasnika. Odnosno, propisani su uvjeti za selidbu kmetova kao i mogućnost prodaje selišta, ali uz odobrenja vlastelina. Zakon u Ugarskoj nije polučio željeni

⁵ Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, 295.

uspjeh, a u Hrvatskoj i Slavoniji nisu se primjenjivale upravo one odredbe koje su bile usmjerene k stvaranju kapitalističkih temelja u gospodarstvu. Godine 1840. uslijedile su izmjene ovoga zakona koji je potom ostao na snazi sve do ukidanja kmetstva i feudalnih odnosa 1848. godine.⁶

Slijedom ovako uređenih kmetstvo-vlastelinskih odnosa, koji su ujedno odraz staleške diferenciranosti društva, postojalo je u promatranome feudalnom razdoblju različito nasljednopravno uređenje. Dok je nasljednopravno uređenje plemstva i građana bilo predmetom znanstvenoga interesa,⁷ mišljenja smo kako je važno jednaku pozornost posvetiti i pravilima nasljeđivanja kmetova. Stoga se nadamo da će pregled i normativna analiza najvažnijih propisa koji se tiču nasljeđivanja iz razdoblja od 16. do 19. stoljeća – Tripartit, Slavonski urbar, zakonski članci Ugarskoga sabora 1836.-1840. – pridonijeti daljnjim istraživanjima odnosa kmetova i feudalaca te života na hrvatsko-slavonskom selu u feudalnome razdoblju.

O pravnim područjima Hrvatske i Slavonije

Hrvatsko pravo srednjega vijeka ne može se smatrati hrvatskim pravom isključivo u etničkom nego više u teritorijalnome smislu. Stoga se područje današnje Hrvatske može teritorijalno podijeliti na više pravnih područja koja su se nalazila pod različitim utjecajima susjednih prava i pod različitim državnim vrhovništvom. Tako su se razlikovali istarsko, kvarnersko, dalmatinsko, slavonsko te pravno područje uže Hrvatske.⁸ Osim ove teritorijalne razdiobe srednjovjekovnoga hrvatskog prava važno je istaknuti i vremensku razdiobu na koju je utjecala recepcija rimskoga prava.⁹ U svezi s time razlikovalo se razdoblje prije preuzimanja odnosno prodiranja instituta rimskoga prava u kojemu je prevladavalo staro hrvatsko (slavensko) pravo i razdoblje koje je uslijedilo nakon recepcije rimskoga prava koje se ujedno podudara s vremenom nestanka samostalne hrvatske države narodnih vladara i njezinoga ulaska u hrvatsko-ugarsku državnu zajednicu.

⁶ Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, 230, 290, 330, 492, 497, 768; Igor Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2000), 147-148; Lanović, *Privatno pravo*, 175-178; Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske* (Zagreb: Globus, 1985), 155-157; Bösendorfer, *Agrarni odnosi*, 100-105.

⁷ V. npr. Magdalena A. Maršavelska, "O oporučnoj slobodi u zagrebačkom Gradecu – po Zlatnoj buli i kasnijoj praksi", u: *Zagrebački Gradec: 1242-1850*, ur. Ivan Kampuš (Zagreb, 1994), 91-101; Ista, "Quarta peullaris po običajnom pravu Turopolja", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 42 (1992), br. 2: 141-149.

⁸ Podjela prema Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 1.

⁹ U vremenu od 12. stoljeća, a posebno u 14. i 15. stoljeću, u europskim državama dolazi do recepcije rimskoga prava uslijed razvoja gradova i gradskoga gospodarstva kojima postojeće feudalno pravo, temeljeno na feudalnome vlasništvu, nije bilo odgovarajuće. O razvoju rimskoga prava nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva na području zapadne Europe te u kontekstu hrvatske pravne povijesti v.: Lujo Margetić, *Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest* (Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, 1997); Usp. Peter Stein, *Rimsko pravo i Europa* (Zagreb: Golden marketing; Tehnička knjiga, 2007).

Na teritoriju koji je, s obzirom na ostvareni razvoj prava i kasnije utjecaje, relevantan za ovaj rad, u srednjemu vijeku razlikovala su se dva pravna područja: područje uže Hrvatske i slavonsko pravno područje. Na području uže Hrvatske, koje je pokrivalo područje jurisdikcije hrvatsko-dalmatinskoga bana, u okviru hrvatsko-ugarske državne zajednice nastavilo se primjenjivati i dalje razvijati hrvatsko običajno pravo (*consuetudines Croatorum*) zabilježeno, primjerice, u kasnijim zbornicima kao što su Novigradski ili Vranski zakon.¹⁰ Srednjovjekovna slavonska pravna regija bila je pod znatnijim utjecajem ugarskoga prava iako su unutar toga područja postojale određene razlike jer je ugarski utjecaj bio naglašeniji u istočnoj Slavoniji, dok su pravne ustanove zapadne Slavonije bile obilježene djelomično samostalnim razvojem.¹¹ Pravo koje je važilo na slavonskome pravnom području naziva se hrvatsko-ugarskim pravom i dijelom se razlikovalo od ugarskoga prava, važećega isključivo za ugarsko pravno područje. Na postojanje razlika u pravnim sustavima upozoravao je Werböczy kada je u Tripartitu govorio da se “zakoni i pravni običaji (...) kraljevstva Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Transilvanije u nekim odredbama i člancima razlikuju od zakona i pravnih običaja naše domovine tj. ovoga Kraljevstva Ugarske” pa se u svezi s time “Dalmatinci, Hrvati, Slavonci i Transilvanci (...) u vrlo mnogim pravnim običajima služe pravnim običajima koji se uvelike razlikuju od naših.”¹² Ne ulazeći ovdje u postojeće razlike, valja primijetiti kako i ono hrvatsko-ugarsko pravo koje je bilo zajedničko ugarskim i hrvatskim pravnim područjima nije bilo jedinstveno jer se razlikovalo takozvano opće hrvatsko-ugarsko pravo, važeće na području županija, od prava koje se razvijalo u gradovima na osnovi povlastica, prvenstveno kraljevskih, ali i povlastica hercega odnosno bana.¹³

Tripartit

U Ugarsko-Hrvatskome Kraljevstvu glavni izvor prava bili su običaji. Raznovrsnost običaja u pojedinim dijelovima Kraljevstva kao i brojnost propisa koje su donosili vladari, samostalno ili u suradnji sa Saborom, imali su za posljedicu pravnu nesigurnost i potrebu za izradom kodifikacije hrvatsko-ugarskoga prava. Višegodišnja nastojanja usmjerena k popisivanju postojećega prava i običaja konačno su bila okončana 1514. godine kada je Werböczy izradio *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*. Iako je kralj Vladislav II. Jagelović tekst Tripartita potvrdio vlastoručnim potpisom, tako potpisani tekst nije bio po-

¹⁰ Juraj Kolanović, “Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća”, *Arhivski vjesnik* 36 (1993): 93-94.

¹¹ Lujko Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo* (Zagreb: Narodne novine, 1996), 8-9, 277.

¹² Lujko Margetić, “Neke napomene o hrvatsko-ugarskom pravu”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 5 (2003): 1091-1092.

¹³ Margetić, *Neke napomene*, 1092.

tvrđen pečatom niti javno obznanjen.¹⁴ Neovisno o tome, Werböczy je, nakon određenih izmjena u tekstu, godine 1517. Tripartit tiskao o vlastitome trošku u Beču te ga je potom proslijedio županijama diljem Kraljevstva. Rezultati novijih istraživanja u Mađarskoj pokazuju da je Tripartit i prije tiskanja u Beču ostvario određeno značenje. No, iako je nakon prihvaćanja na Saboru tekst Tripartita bio izrađen u obliku zakonskoga članka (*decreta regni*), tek je nakon distribucije Sabor uputio sudove da sude u skladu s Tripartitom.¹⁵ Time se zapravo pobija prošireno i uvriježeno stajalište kako Tripartit nije imao “formalnu snagu zakonika”¹⁶ te je Tripartit putem sudske prakse i običaja postao stvarno obveznim.¹⁷ Prvi hrvatski prijevod Tripartita tiskan je 1574. godine na kajkavskome narječju.¹⁸

U Tripartitu popisano hrvatsko-ugarsko pravo primjenjivalo se u cijelome Ugarsko-Hrvatskome Kraljevstvu, uključujući i spomenuta hrvatska pravna područja, kao opće pravo.¹⁹ Tako je barem bilo za vrijeme dok je hrvatsko područje južno od Gvozda pa do Jadrana bilo u sastavu hrvatsko-ugarske državne zajednice. Turska osvajanja, a potom i oslobođenje od turske vlasti te priključenje dijela teritorija Mletačkoj Republici odnosno Vojnoj krajini, utjecalo je na cjelokupni, pa tako i pravni, razvoj ovoga područja. I na području srednjovjekovne Slavonije “turski čimbenik” bio je od relevantnoga utjecaja, a tada prekinuti pravni razvoj bit će nastavljen tek nestankom osmanske vlasti koncem 17. stoljeća.²⁰

Tripartit se sastoji od tri dijela kojima su pridodani predgovor te nekoliko uvodnih i zaključnih priloga. U njemu su sadržane norme koje su važile, kao što je istaknuto, i u prethodnim stoljećima pa tako i one koje su se odnosile na nasljednopravno uređenje. U prvome dijelu govori se o stjecanju i nasljeđivanju plemićkih dobara, to jest o nasljeđivanju plemstva, a u trećemu o kmetaskome pravu u okviru kojega i o nasljeđivanju kmetova.

¹⁴ Više o donošenju zakona na zajedničkome Ugarsko-hrvatskom saboru v.: Dalibor Čepulo, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu – od srednjeg vijeka do suvremenog doba* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012), 88-90.

¹⁵ Martyn Rady, “Stephen Werböczy and his *Tripartitum*”, u: *Stephen Werböczy: The Customary Law of the the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werböczy (The „Tripartitum“)*, eds. Bak, János M., Banyó, Peter, Rady Martyn (Idyllwild CA-Budapest: Charles Schlacks, Jr., Department of Medieval Studies, Central European University, 2005), xl.

¹⁶ Lanović, *Privatno pravo*, 88.

¹⁷ Lanović, *Privatno pravo*, 85-88; Rady, *Stephen Werböczy*, xl, xxxix.

¹⁸ Tripartit je objavljen pod nazivom “Decretum koteroga je Werbeuczi Istvan diachki popiszal a poterdil ga je Laszlou koteri e za Matiasem Kral bil za use Gospode i Plemenitih hotieniem koteri pod Wugherske corune ladanie slisse”. Zvonimir Bartolić, *Ivanuš Pergošić: Decretum 1574. – hrvatski kajkavski prijevod editio princeps* (Čakovec: Matica Hrvatska – Zrinski, 2003), 203-390.

¹⁹ Lujo Margetić, “Neki pravni problemi u vezi s dopisom podbana Mihajla Živkovića od 5. XI 1459”, *Historijski zbornik XXIII-XXIV (1970 – 1971)*: 272.

²⁰ Željko Holjevac, Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osman-skog Carstva u ranom novom vijeku* (Zagreb: Leykam international, 2007), 111; O Slavoniji u razdoblju osmanske vlasti v.: Nenad Moačanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001).

Nasljednopravno uređenje prije Tripartita

Središnje mjesto u izgradnji pravnih instituta hrvatsko-ugarskoga privatnog prava i hrvatsko-ugarske državne zajednice imalo je obiteljsko vlasništvo (*ius hereditarium*).²¹ Obiteljsko vlasništvo smatralo se osnovnim institutom stvarnoga i obiteljskoga prava, no njegovo je postojanje bilo od iznimnoga značenja i za uređenje sustava nasljeđivanja. Vlasništvo nad obiteljskom imovinom pripadalo je cijeloj obitelji, to jest svim nepodijeljenim članovima obitelji, dok je glava obitelji – otac bio samo zastupnik obiteljskoga kolektiva odnosno upravitelj obiteljskih dobara. Vežanost vlasništva nad imovinom uz cijelu obitelj za posljedicu je imalo razlikovanje dobara na nasljedna (*bona hereditaria*) i stečena dobra (*bona acquisita*).²²

Nasljedna dobra jesu nekretnine nasljeđene od predaka koje su se u obitelji nalazile najmanje dvije generacije. Dobra su postajala nasljedna dobra čim su barem jedanput prešla nasljeđivanjem s jednoga nositelja na drugoga. Po svojemu podrijetlu odnosno načinu stjecanja nasljedna dobra mogao je darovati vladar, palatin, ban ili prelat ili su bila nedarovana, stečena na bilo koji drugi način osim darovanjem. U okviru nasljednih dobara razlikovala se djedovina (*bona avitica*) i očevina (*bona paterna*).²³

Stečena dobra jesu dobra koja je njihov vlasnik stekao novcem, trudom ili zaslugama. U okviru stečenih dobara razlikovala su se kupljena dobra (*bona empticia*) odnosno novcem stečena dobra nakon diobe obiteljske imovine i dobra stečena kraljevom darovnicom (*bona acquisita* u užem smislu). Stečena dobra postaju nasljednim dobrima čim najmanje jedanput prijeđu putem nasljeđivanja s jednoga nositelja na drugoga.²⁴

Dioba dobara na nasljedna i stečena bila je jedna od najvažnijih dioba privatnoga prava s presudnim utjecajem i na izgradnju sustava nasljeđivanja. Naime, osnovna razlika između nasljednih i stečenih dobara u pogledu nasljednoga prava proizlazila je iz prava vlasnika da svojim stečenim dobrima slobodno raspolaze pri čemu sloboda raspolaganja nije bila ograničena pravima članova njegove obitelji. Ako dobrima nije raspolagao *mortis causa*, ona su prelazila na djecu oba spola, čak i ako se radilo o nekretninama, jer su se novac i novcem stečene nekretnine smatrali pokretninama te su se na njih primjenjivali isti propisi kao i na pokretnine. Ukoliko nije bilo potomaka, stečena dobra smatrala su se ošasnima

²¹ Ranosrednjovjekovni pojam vlasništva u zapadnoj Europi, to jest na područjima na kojima je važno franačko pravo kao i prava koja su se razvila pod njegovim utjecajem, obilježilo je obiteljsko vlasništvo kao oblik takozvanoga vezanog vlasništva. Na Istoku, u Bizantu, razvio se drugačiji oblik vezanoga vlasništva kao vlasništvo općinara, to jest članova seoskih općina. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 165-166.

²² Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 136.

²³ Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 166.

²⁴ Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 138.

i pripadala su kralju. Slobode raspolaganja nije bilo kod nasljednih dobara jer je pravo na tu imovinu pripadalo svim članovima obitelji s obzirom da su se nasljedna dobra smatrala obiteljskom, a ne individualnom imovinom. Tako je vlasnik tih dobara bio svaki živi ili budući potomak u obitelji. Pravo potomaka bilo je jače od nasljednoga prava i smatralo se njihovim stvarnim pravom, takozvanim očekivanim pravom.²⁵ Iako je ova imovina u pravilu prelazila na potomke putem (zakonskoga) nasljeđivanja, mogla se još za očeva života razdijeliti na ovlaštenike. Razdioba je bila moguća i protiv volje pojedinih članova zajednice tako da je na diobu otac mogao prisiliti sina, a sin oca, ali uvijek iz opravdanih razloga. Diobom je svaki ovlaštenik dobio svoj dio koji se određivao prema broju članova obitelji ovlaštenih na imovinu pri čemu je svima pripadao jednaki dio.²⁶ Kod nasljeđivanja potomaka treba još upozoriti na razlikovanje dobara ovisno o tome potječu li s očeve ili majčine strane obitelji. Radi se o znatnome razlikovanju jer su na majčino nasljedstvo pravo nasljeđivanja imali potomci neovisno o spolu, dok su očevo nasljedstvo ženski potomci mogli nasljeđivati ukoliko im je to bilo izričito dopušteno.²⁷

Razvoj hrvatsko-ugarskoga nasljednog prava ostvaren u razdoblju do 16. st. bio je temelj daljnjoj izgradnji nasljednopravnoga uređenja koje je, zabilježeno u Tripartitu, ostalo na snazi do 1853. godine i početka primjene austrijskoga Općega građanskog zakonika (OGZ).

Nasljednopravno uređenje prema Tripartitu

Staleška diferenciranost društva, razlikovanje predmeta nasljeđivanja s obzirom na način stjecanja kao i njihova dioba prema različitim kriterijima imali su za posljedicu da je u srednjemu vijeku postojalo različito uređenje nasljeđivanja različitih vrsta objekata odnosno različito nasljednopravno uređenje za pojedine osobe s obzirom na njihovu stalešku pripadnost.

Za nasljeđivanje je bilo važno radi li se o nasljednoj ili stečenoj imovini, jesu li u pitanju nekretnine ili pokretnine i konačno radi li se o pripadniku plemstva, građaninu ili seljaku, to jest kmetu. Nasljeđivanje građana bilo je uređeno posebnim propisima, dok je nasljedno pravo plemstva i kmetova, to jest seljaka, o čemu će biti više riječi u nastavku, na hrvatsko-slavonskome području bilo uređeno Tripartitom te kasnijim izmjenama i dopunama.

²⁵ Stjepan Werböczy definira ovo stvarno pravo potomaka kao vrstu vlasništva – takozvano nasljedno vlasništvo, vlasništvo *jure vel modo successorio*. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 137. Više o takozvanome očekivanom pravu ("Wartrechte") kao ograničenju slobode raspolaganja pravom vlasništva v.: Rudolf Huebner, *A history of Germanic private law* (New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd. Union, 2000), 304-306.

²⁶ Vilim Graber, *Prava djece s osobitim obzirom na brak, obitelj i nasljedstvo* (Zagreb: Albrechta, 1893), 326-327; Lanović, *Privatno pravo*, 130-131, 206-207; Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, 136-139.

²⁷ Graber, *Prava djece*, 309.

Nasljedno pravo kmetova

Nasljedno pravo kmetova bilo je prema Tripartitu, a u skladu s temeljnim obilježjima hrvatsko-ugarskoga prava, uređeno s obzirom na razlikovanje nasljedne i stečene imovine te pokretnina i nekretnina. Međutim, iz Tripartita također proizlazi kako je pravni položaj kmetova bio raznolik te je u skladu s time postojala raznolikost pravnih običaja. Te pravne običaje trebalo je poštivati pa tako i u pogledu nasljeđivanja jer su običaji imali jaču pravnu snagu od onih navedenih u Tripartitu.²⁸ Ova raznolikost pravila ipak nije omogućavala kmetovima raspolaganje koje bi bilo protivno vlastelinovu pravu vlasništva. Vlastelin je ujedno bio taj koji je, s obzirom na svoja javnopravna ovlaštenja na vlastelinstvu, zapravo stvarao pojedine mjesne običaje te su oni nesumnjivo bili usmjereni i na ograničavanje nasljednoga prava kmetova. Osim toga, ova pravila nasljeđivanja, i kada nisu bila ograničavana voljom vlastelina, vrijedila su isključivo za one kmetске obitelji koje nisu živjele na “patrijakalni način,” to jest one obitelji koje nisu živjele u zadrugama.

Prema Tripartitu kmetovu pokretnu i nepokretnu stečenu imovinu nasljeđivala su djeca, sinovi i neudane kćeri u jednakome omjeru, to jest na jednake dijelove (*tam mobilibus, quam immobilibus aequali iure succedit*).²⁹ U dane kćeri imale su glede nasljednih pokretnina jednaka prava kao i sinovi i neudane kćeri. Jedino im iz stečenih pokretnina nakon očeve smrti nije pripadao dio ako su prilikom udaje iz toga dijela imovine već dobile određeni dio kao opremu primjerenu svojem staležu. Stoga su ih nasljeđivali preostali potomci, na primjer neudana kći ili sin.³⁰ Nadalje, ako je kmet imao djecu iz dva braka, pri čemu se sa sinom rođenim u prvome braku već bio podijelio pa se kasnije oženio i dobio još djece, žena i djeca iz drugoga braka nisu imala nikakvo pravo na dio koji je sin iz prvoga braka dobio prilikom diobe, ali ni sin koji se podijelio s ocem nije imao pravo na očevu ostavinu.³¹ Ako je kmet ostavio zakonitoga nasljednika, to jest potomka rođenoga u valjanome braku koji nije navršio dvanaest godina, mogao je oporučno raspolagati i djetetovim dijelom te odrediti nasljednika u slučaju da dijete umre prije negoli napuni dvanaestu godinu.³² Kmeta bez potomaka nasljeđivali su najbliži muški srodnici povezani s njime po muškoj liniji.

Prilikom nasljeđivanja bilo je potrebno voditi računa o pravima kmetove supruge koja se smatrala sustjecateljicom dobara stečenih za vrijeme trajanja braka. Stoga je nakon kmetove smrti iz nasljeđivanja bila isključena polovica dobara stečenih za vrijeme trajanja braka, koji su pripadali njegovoj supruzi kao njezino

²⁸ *Tripartit*, p. III, t. 30, §6.

²⁹ *Tripartit*, p. III, t. 29.

³⁰ *Tripartit*, p. III, t. 29, §1.

³¹ *Tripartit*, p. III, t. 29, §3

³² *Tripartit*, p. III, t. 30, §4

(su)vlasništvo.³³ Nad ovim stečenim dobrima postojalo je pravo uzajamnoga nasljeđivanja supružnika pa je tako nakon smrti jednoga od supružnika, bez djece i bez oporuke, imovina stečena za vrijeme trajanja braka pripadala preživjelome bračnom drugu.³⁴

Kmet koji nije imao zakonskih nasljednika mogao je oporučno raspolagati svojim pokretninama, dok su nasljedne nekretnine u cijelosti prelazile na vlastelina.³⁵ Kmetove stečene nekretnine dijelile su se na dva dijela od kojih je jedan išao vlastelinu, a drugim dijelom kmet je mogao oporučno slobodno raspolagati.³⁶ Međutim, ako je kmet umro bez oporuke, onda je i pokretnine i nekretnine nasljeđivao vlastelin koji je bio dužan pobrinuti se za sprovod umrloga te podmirivanje njegovih dugova, a sve što je nakon toga preostalo od naslijeđene imovine, zadržavao je za sebe.³⁷

No, ovdje valja istaknuti kako je kmetovo raspolaganje pokretninama i nekretninama samo prividno. Ono čime je kmet zapravo raspolagao jest vrijednost njegovoga uloženog rada te slijedom toga povećana vrijednost, primjerice, neke nekretnine.³⁸ Naime, vlasništvo nad nekretninom bilo je i ostalo vlastelinovo, koji je ujedno imao i pravo da vrijednost uloženoga rada, kojom je kmet primjerice oporučno raspolagao, otkupi od nasljednika.³⁹

Širina raspolaganja koju je svaki kmet prema Tripartitu morao imati bila je ograničena, kako je već istaknuto, mjesnim običajima koji su u primjeni imali prednost. Običaje je stvarao vlastelin koji je u svojim rukama držao upravnu i sudsku vlast te je sloboda raspolaganja zapravo ovisila o volji vlastelina koji je stezao slobodu svojih podanika. Tako je vjerojatno vrlo rano postalo dvojbeno načelo

³³ Za razliku od kmetove supruge, koja se smatrala sustjecateljicom imovine stečene za vrijeme braka, plemićeva supruga smatrala se sustjecateljicom samo u onim slučajevima kada je njezino ime bilo izričito navedeno u ispravi o stjecanju imovine. *Tripartit*, p. I, t. 102.

³⁴ *Tripartit*, p. III, t. 29, §2; Za razliku od uzajamnoga nasljeđivanja kmetovih supružnika, kod plemića se ovaj oblik nasljeđivanja javio relativno kasno. Do uvođenja nasljednoga prava plemićkih bračnih drugova supruga je imala određena prava na suprugovu ostavinu, to jest imala je određena potraživanja prema nasljednicima svojega preminulog supruga. Suprug nije ostvarivao nikakva prava na imovini svoje pokojne supruge pa ako je ona umrla bez potomaka, njezina je ostavina pripadala roditeljima odnosno pobočnim srođnicima. Uzajamno zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova uvedeno je zak. čl. 1687:XI. Ugarskoga sabora i to za bračne drugove koji u braku nisu imali djece odnosno nisu raspolagali svojom imovinom *mortis causa*. Mogućnost uzajamnoga nasljeđivanja odnosila se na založne nekretnine te na stečene pokretnine. Na stečenim nekretninama bračni drugovi imali su pravo uzajamnoga nasljeđivanja samo ako je i ime stjecateljeva bračnog druga bilo navedeno u ispravi o stjecanju. Na nasljednim pokretninama udovica je imala pravo nasljeđivanja ako nije bilo muških srođnika te je imala prednost pred kraljevskim fiskom. Međutim, na nasljednim nekretninama supruga nije imala nasljedno pravo. Lanović, *Privatno pravo*, 115, 118, 312.

³⁵ *Tripartit*, p. III, t. 30.

³⁶ *Tripartit*, p. III, t. 30, §1.

³⁷ *Tripartit*, p. III, t. 30, §2.

³⁸ *Tripartit*, p. III, t. 30, §7.

³⁹ *Tripartit*, p. III, t. 30, §8.

jednakopravnoga nasljeđivanja potomaka neovisno o spolu,⁴⁰ ali i dioba zemljišta između nasljednika koja bi rezultirala stvaranjem manjih gospodarskih cjelina koje ne bi bile u mogućnosti ispunjavati obveze, nije odgovarala vlastelinu. Vlastelin je stoga vrlo rano stekao (ili prisvojio) pravo davanja dozvole ili zabrane diobe zemljišta svojih podanika.⁴¹

Ponovimo ovdje kako je do nasljeđivanja eventualno moglo doći samo iza onih kmetova koji su živjeli u inokosnim obiteljima, a ne i kod zadružnih kmetova čiji je udio u ukupnome broju stanovništva ipak bio znatno veći. Postojanje zadružnih kmetova, a time i zadruga, ne spominje se u Tripartitu. Činjenica da u Tripartitu sadržana koncepcija vlasništva nije bila izgrađena na zatvorenome krugu stvarnih prava omogućavala je suživot zadruga i njezinoga običajno-pravnog uređenja s onim institucijama koje su u Tripartitu bile izričito navedene i uređene.⁴² U feudalnome razdoblju na kućnu zadrugu gledalo se kao na podložnika s obvezom podmirivanja feudalne rente, dakle kao ukupnost svih onih koji su živjeli u domaćinstvu na tome kmetskom selištu.⁴³ Imovina (prvenstveno nekretnine) kućne zadruga pripadala je svim članovima zadruga, koji nisu nužno bili vezani srodničkim vezama te bez utvrđenih pojedinačnih pripadajućih dijelova. U pravilu se kućne zadruga nisu dijelile, a nakon smrti člana zadruga nije dolazilo do nasljeđivanja. No, prema potrebi udio pojedinca u zadruzi mogao se odrediti i to *per capita* pri čemu su se u obzir uzimali muški članovi zadruga, a samo u iznimnim slučajevima i ženski članovi zadruga.⁴⁴ Zadrugari su mogli imati i imovinu

⁴⁰ O problemu koje je načelo jednakopravnosti nasljeđivanja potomaka neovisno o spolu uzrokovalo nakon uvođenja OGZ-a godine 1853., a što upućuje na neprimjenu toga načela u prijašnjemu razdoblju v.: Mirela Krešić, "Intestate succession of female descendants according to the Austrian General Civil Code in the Croatian-Slavonian legal area 1853-1946", *Annals FLB - Belgrade Law Review* LVIII (2010), br. 3: 121-136.

⁴¹ Usp. Ivan Šporčić, "Pravni upliv razlike spola i posebna nasljedna prava osoba ženskog spola u hrv. ug. privatnom pravu", *Mjesečnik* 12 (1883): 876; Graber, *Prava djece*, 327-328; Lanović, *Privatno pravo*, 115-117, 193; Bösendorfer, *Agrarni odnosi*, 56; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko*, 335; Ivan Strohal, *Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb: Dionička tiskara, 1907), 11-14.

⁴² Na nesuglasje Tripartita i stvarnoga položaja seljačkoga stanovništva upućuje i mađarski povjesničar Jenő Szűcs kada kaže kako pravni položaj devet desetina stanovništva Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva nije potvrđen pravilima Tripartita. Iako on, što je i razumljivo, izričito ne spominje uobičajeni zadružni život u hrvatskim krajevima, nesumnjivo je ova njegova konstatacija primjenjiva i na hrvatske kućne zadruga. Jenő Szűcs, Orisi triju povijesnih regija Evrope u: *Regije evropske povijesti*, prir. István, Bibő, Tibor, Huszár i Jenő Szűcs (Zagreb: Naklada Naprijed, 1995), 213.

⁴³ Bösendorfer ističe kako je seljačkome stanovništvu u teškim gospodarskim prilikama kao jedno od rješenja za preživljavanje bilo "da se ušanči u zadružnom kućanstvu, pa da se većim brojem marve i radne snage lakše udovolji povećanoj manualnoj i jugalnoj prestaciji, što je samo išlo u račun gospodaru." Bösendorfer, *Agrarni odnosi*, 51.

⁴⁴ Autori koji su nastojali izraditi geografsku kartu Europe u pogledu pravila nasljeđivanja važećih prije stupanja na snagu građanskih zakonika, područje Hrvatske upravo zbog postojanja kućnih zadruga i odnosa unutar nje svrstavaju u područja primjene takozvanoga "*the system of equally partible male inheritance*" u kojemu su muškarci imali monopol na pravo vlasništva i nasljeđivanje. Osim toga, svi su muškarci ostajali na zemlji, između ostaloga i zato što se potreba za radnom snagom podmirivala iz obiteljskih pripadnika, a ne izvana. U zapadnoeuropskim zemljama prevladavao je takozvani "*the*

u individualnome vlasništvu pojedinaca, premda skromnoga opsega, u pogledu koje je bilo moguće nasljeđivanje.⁴⁵

Slavonski urbar godine 1756.

Promjene političkih prilika započete oslobođenjem hrvatskih krajeva od turske vlasti završene su, kada je riječ o Slavoniji, godine 1745. reinkorporacijom triju slavonskih županija – Požeške, Srijemske i Virovitičke – Banskoj Hrvatskoj odnosno Varaždinskoj, Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji te vlasti Hrvatsko-slavonskog sabora i bana.⁴⁶

Nakon istjerivanja turskih snaga seosko (kršćansko) stanovništvo, koje je na području Slavonije živjelo pod Turcima, ostalo je na svojoj zemlji dok gornjega društvenog sloja odnosno vlastele nije bilo.⁴⁷ Domaće je plemstvo u većoj mjeri izginulo, izumrlo ili se iselilo. Stoga, iako je priznato pravo na postavljanje zahtjeva od strane onih plemića koji su mogli dokazati svoje vlasništvo, naseljavanje i obnova feudalnih odnosa uglavnom su protekli mimo želja i interesa domaćega plemstva.⁴⁸ Tako je slavonski zemljišni posjed dobrim dijelom bio predan u ruke stranih velikaških i plemićkih obitelji na kojemu je potom započeo proces obnove feudalnih odnosa. Pri tome je bila zanemarena činjenica da je stanovništvo Slavonije nakon oslobođenja od Turaka više od desetljeća živjelo slobodno i bez vlastelina te da će zbog toga pružati otpor ponovnoj feudalizaciji.⁴⁹ Otpor je bio najizraženiji u zapadnoj Slavoniji gdje je stanovništvo aktivno sudjelovalo u oslobođenju pa su očekivali da će biti oslobođeni od obveza prema feudalnim gospodarima. No, kako završetkom rata s Osmanskim Carstvom Dvor više nije trebao vojnike nego novac za pokrivanje financijskih troškova aktivne vanjske politike,

---

system of male impartible inheritance” u kojemu je također nasljeđivao muški član obitelji, ali samo jedan od potencijalno više njih – najmlađi ili najstariji sin – s obzirom da se imovina nije dijelila. Karl Kaser, “Power and inheritance. Male domination, property, and family in eastern Europe, 1500-1900.”, *The history of the Family* 7 (2002), br. 3: 375-395.

⁴⁵ Individualna imovina mogla je nastati na različite načine pa je tako mogla biti riječ, na primjer, o imovini koja je zapravo miraz žene udane u zadrugu (npr. zemljište - iako rijetko, novac ili stoka) ili se pak radi o novčanim sredstvima koje je zadrugar zaradio radom izvan zadruge (u pravilu uz odobrenje kućegospodara). Milovan Gavazzi, “Iz tradicijske kulture južnih Slavena i jugoistočne Europe”, u: *Vrela i sudbine narodnih tradicija* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1978), 86.

⁴⁶ Ivana Horbec, “Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću”, *Arhivski vjesnik* 53 (2010): 180-184; Usp. Josip Kolanović, Josip Barbarić, Jozo Ivanović, “Državno-pravni položaj Slavonije i Srijema u dokumentima 1699-1848”, *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* 1 (1995): 12-18.

⁴⁷ Igor Karaman, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje. Studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX. st.* (Osijek: Povijesni arhiv, 1997), 22.

⁴⁸ Bože Mimica, *Slavonija od antike do XX. st.* (Zagreb: V.B.Z., 2009), 305.

⁴⁹ Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine* (Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 1993), 51.

veći je dio stanovnika bio pretvoren u podanike vlastelina.⁵⁰ To je bio razlog velikoga broja seljačkih buna početkom 18. stoljeća kojih je karakteristika bilo i nastojanje kmetova da svoje oslobođenje od feudalnoga tereta ostvare prelaskom u status vojnika, krajišnika, koji su bili slobodni od radne rente.⁵¹

Jedan od većih seljačkih pokreta zahvatio je Slavoniju i Srijem 1735. godine.⁵² Taj ali i drugi seljački pokreti potaknuli su, između ostaloga, uključivanje vladara u uređenje odnosa vlastelina i kmetova kroz provođenje urbarijalnih regulacija.⁵³ Za Slavoniju je tako 1737. godine kralj Karlo izdao patent *Carolina urbarialis regulatio* kojim su po prvi put uređeni vlastelinsko-kmetски odnosi, no do čije primjene ipak nije došlo.⁵⁴

Nastavljeno opterećivanje stanovništva brojnim radnim i novčanim obvezama te mnoge zloupotrebe vlastelina i komorskih službenika prouzročile su 1755. godine novu pobunu stanovnika. Kraljica Marija Terezija provela je istragu jer su bune, kao i njihovo slamanje, uzrokovale štete gospodarstvu te otežavale ubiranje poreza i kmetских davanja. Rezultat toga bio je Slavonski urbar (1756.), koji je svoju konačnu redakciju dobio naredbom Ugarskoga namjesničkog vijeća 1810. godine.⁵⁵ Urbarijalnom regulacijom Marije Terezije odnosi između feudalaca i kmetova dobili su javnopravni karakter. Postupno je izgrađen čitav sustav urbarijalnoga prava koji je, uz različite nadopune, vrijedio sve do ukidanja feudalnih odnosa 1848. godine. Osnovno je obilježje urbara njegova dispozitivna narav temeljem koje je utvrđeno najveće moguće opterećenje kmetova te su vlastelini za svoja vlastelinstva mogli donijeti urbare kojima je kmetovo feudalno opterećenje bilo manje od onoga uređenog Slavonskim urbarom. Polazna osnova regulacije bila je zainteresiranost države za položaj seljaka kao poreznih obveznika. Stoga ih je trebalo učiniti sposobnima snositi porezni teret koji se u novoj apsolutističkoj državi povećao, a to se trebalo ili moglo učiniti ograničavanjem feudalne rente koju je ubirala vlastela.⁵⁶

⁵⁰ Milan Vrbanus, "Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji od 1690. do 1758. godine", u: *Zbornik o fra Antunu Bačiću*, ur. Tatjana Melnik (Slavonski Brod; Našice: Zavičajni muzej Našice; Franjevački samostan u Našicama; Franjevački samostan u Slavonskom Brodu; Grad Našice, 2013), 25.

⁵¹ Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva*, 51; Igor Karaman, "Pokreti seljačkog puka u kasnofeudalnoj Hrvatskoj i njihove osnove", *Zadarska revija* 1 (1975): 82.

⁵² Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva*, 65-67.

⁵³ O seljačkim bunama i terezijanskoj urbarijalnoj regulaciji sredinom 18. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj v.: Igor Karaman, *Privredni život Banske Hrvatske* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989), 19-48.

⁵⁴ Za sadržaj Karlova urbara v.: Josip Bösendorfer, "Kako je došlo do Slavonskog urbara 1756: na osnovi arhivalne građe iz arhiva županije virovitičke", *Rad JAZU* knjiga 240 (1931): 241-244.

⁵⁵ Za sadržaj urbara i naredbe v.: Milivoj Vežić, *Urbar hrvatsko-slavonski* (Zagreb: Pravničko društvo u Zagrebu, 1882), 163-184, 185-203; usp. Bösendorfer, "Kako je došlo", knjiga 242, 53-57.

⁵⁶ Adamček, *Agrarni odnosi*, 70-71.

Nasljedno pravo kmetova

Ne ulazeći ovdje u iscrpnu analizu teksta urbara, osvrnut ćemo se samo na one odredbe koje su relevantne za uređenje nasljeđivanja kmetova pri čemu je važno istaknuti kako u urbaru ne nalazimo do tada uobičajeno razlikovanje stečene i nasljedne imovine.

Svrha donošenja urbara bila je izmjera zemljišta te određivanje mjere na kojoj će moći živjeti kmetska obitelj i ispunjavati svoje obveze prema vlastelinu i državi kroz novčanu, radnu i naturalnu rentu. Svako vlastelinstvo sastojalo se tako od alodijalnoga i urbarijalnoga dijela, to jest zemljišta. Urbarijalni dio bio je podijeljen na brojna kmetska selišta koja su obrađivali kmetovi i s kojega su vlastelinu ispunjavali novčanu i naturalnu rentu te se izdržavali. Alodijalni dio također su obrađivali kmetovi, ali putem radne rente pri čemu je cjelokupni prihod s alodija pripadao vlastelinu.

Veličina kmetskoga selišta (*sessio*) određivala se različito u pojedinim županijama i ovisila je o plodnosti zemljišta. Selište se sastojalo od unutrašnjega ili kućnoga zemljišta, to jest intravilana (kuća za stanovanje, dvorište, vrt) i vanjskoga zemljišta, to jest ekstravilana (oranice i livade te vinogradi ako nije bilo dovoljno oranica). Ukupnost unutrašnjega i vanjskoga zemljišta čini selišni konstitutiv i on je ograničen. Tako najveći konstitutiv čini punu sesiju koja u Slavoniji iznosi četiri četvrtine, a najmanji dio jednu četvrtinu. Davanja sadržana u urbaru odnose se na punu sesiju, dok se za manje dijelove daju razmjerno. Veličina unutrašnjega zemljišta u Slavoniji nije bila točno određena, dok je vanjsko zemljište, ovisno o kvaliteti zemljišta, bilo razvrstano u tri klase veličine između dvadeset i četiri i četrdeset jutara oranica i osam kosaca livada.⁵⁷ Osim selišne zemlje kmetovi su na temelju ugovora obrađivali izvanselišno zemljište, primjerice krčevine i vinograde.⁵⁸

Propisujući veličinu kmetskih selišta nastojala se postići njihova ujednačenost, koja je trebala omogućiti bolje gospodarsko iskorištavanje. Istodobno, određivanjem veličine selišta nije bilo dopušteno dijeljenje zemljišta ispod urbarom određene veličine, što posredno ukazuje na problem realizacije prava nasljeđivanja kmetova koji više nemaju niti nominalnu slobodu raspolaganja svojom imovinom i temeljem koje bi, na primjer selište, moglo biti podijeljeno između dvoje ili više nasljednika. Ono što se događalo sa selištem nakon smrti kmeta ovisilo je o volji vlastelina koji je, primjerice, to zemljište mogao dati na iskorištavanje drugome kmetu. No, u pravilu je zemljište prelazilo u ruke kmetova nasljednika,

⁵⁷ Kosac (*falcator*) je površina livade koju jedan kosac može pokositi za jedan dan. Štefanija Popović, "Problemi i metode istraživanja strukture seljačkog i vlastelinskog posjeda u vrijeme likvidacije feudalnih odnosa (na primjeru grupe vlastelinstva u Hrvatskom zagorju)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 12 (1979), br. 1: 44.

⁵⁸ Vežić, *Urbari*, 169; Bösendorfer, *Agrarni odnosi*, 112, 119-121.

a ako ih je bilo više, vlastelin je donosio odluku o njegovoj predaji određenome nasljedniku.⁵⁹ Za razliku od selišta kmet je mogao slobodno raspolagati vinogradima i krčevinama “(...) i za dušu ostaviti (...)” premda uz vlastelinovo odobrenje. Vlastelin je ujedno imao pravo nasljeđivanja u slučajevima izumrca kmetove obitelji. Pripala bi mu cjelokupna kmetova imovina, osim selišta koje je morao dodijeliti drugome kmetu na iskorištavanje, pri čemu je bio obvezan podmiriti kmetove dugove.⁶⁰

Zakonski članci Ugarskoga sabora 1836.-1840.

Promjene kojima se nastojalo utjecati na položaj kmetova i koje su započele reformama Marije Terezije u vidu donošenja urbara te nastavljene djelovanjem Josipa II., svoj su završetak imale u zaključcima Ugarskoga sabora 1836.-1840. Ti su zaključci usvojeni na inicijativu liberalnoga mađarskog plemstva te su trebali predstavljati pripremu ukidanja feudalnih odnosa do koje je došlo 1848. godine. Tako su, na primjer zakonski članci iz 1836. godine, propisali načela koja su omogućavala kmetovima/seljacima da osposobe kmetska selišta kao posjed koji bi proizvodio za tržište iako uz dozvolu vlastelina kao vlasnika. Premda je željeni uspjeh izostao u Ugarskoj (uz poneke iznimke), a u Hrvatskoj i Slavoniji (iako proglašeni) saborski se zaključci nisu u potpunosti primjenjivali, ipak su ostali na snazi do 1848. godine te su u razdoblju neoapsolutizma poslužili kao temelj na kojemu je potom izvršena likvidacija feudalnih odnosa.⁶¹

Neki od ovih zakonskih članaka važni su i zbog toga jer su uređivali i nasljeđivanje te su predstavljali izmjenu pravila sadržanih u Tripartitu. Tako je zak. čl. 1836:IX. o unutrašnjoj upravi kmetskih općina, između ostaloga, sadržavao i neke odredbe koje su se ticale nasljeđivanja,⁶² dok je zak. čl. 1840:VIII u cijelosti uređivao nasljeđivanje kmetova.⁶³

O nasljednom pravu kmetova

U zak. čl. 1836:IX posebna je pozornost bila posvećena maloljetnicima koji su ostali bez roditelja. Propisana je obveza seoske općine da se u slučaju smrti svojega člana iza kojega su ostala nezbrinuta djeca pobrine za popis i čuvanje ostavine. Ako djeca nisu imala zakonskoga ili oporučnoga tutora vlastelin je bio dužan po prethodnome saslušanju općine odrediti tutora čije je postupanje u pogledu brige

⁵⁹ Bösendorfer, *Agrarni odnosi*, 114.

⁶⁰ Vežić, *Urbari*, 179.

⁶¹ Lanović, *Privatno pravo*, 179; Bösendorfer, *Agrarni odnosi*, 100-105, 170-177; Gross, *Počeci*, 156-157.

⁶² Zakonski članak IX:1836. u: Vežić, *Urbari*, 313-319.

⁶³ Zakonski članak VIII:1840. u: Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, *Kućne zadruge. Vojna krajina* (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1988), 38-41.

za djecu i njihovu imovinu bio obvezan nadgledati, a u protivnome nadoknaditi nastalu štetu (§6). Imovinom koja im je pripala nakon smrti roditelja, šticećnici nisu mogli raspolagati bez privole tutora i dozvole vlastelina (§8).

Vlastelin je ujedno morao biti obaviješten o smrti kmeta bez potomaka, kojemu su, ako nije bilo oporuke, pripala nasljedna dobra. No, najveća promjena u nasljednopravnome uređenju ogledala se u kmetovoj potpunoj slobodi oporućnoga raspolaganja stećenom imovinom i to pokrećninama (kao i ranije) te svim nekretćninama, a ne samo polovicom, s obzirom da je prema Tripartitu druga polovica stećenih nekretćnina uvijek pripadala vlastelinu (§9).⁶⁴

Drugi znaćajan zakon bio je zak. čl. 1840:VIII. o nasljećivanju kmetova (*De successione colonorum*) temeljem kojega su kmetovi bili slobodni, bez bilo kakvoga ogranićenja, raspolagati *inter vivos* i *mortis causa* svojom pokrećnom i nepokrećnom stećenom imovinom (§1). Nasljedna dobra nasljećivala su djeca (oba spola) iz zakonitoga braka svojih roditelja na jednake dijelove (*in aequalibus*). Jednako nasljećivanje bilo je predvićeno i za stećenu imovinu kojom ostavitelj nije raspolagao *mortis causa* s time da se sve što su potomci dobili prilikom sklapanja braka ili kasnije uraćunavalo u njihov nasljedni dio. Pri tome su ukinuta obićajna ili statutarna pravila koja su se do tada primjenjivala, a bila su protivna ravnopravnosti potomaka u nasljećivanju (§2). U pogledu imovine stećene za vrijeme trajanja braka suprućnici su se smatrali sustjecateljima. Svakome je braćnom drugu, kao suvlasniku, pripadala polovica pri ćemu je svaki od suprućnika mogao slobodno raspolagati svojim dijelom. U slućaju da ostavitelj nije raspolagao svojim stećnim dijelom, a nije bilo niti djece, cjelokupna imovina stećena za vrijeme trajanja braka pripadala je preživjelome braćnom drugu (§8). Takoćer, ako suprućnici nisu imali djece te ako nije bilo oporuke, imali su pravo uzajamnoga nasljećivanja i na imovini stećenoj prije braka, no tim pravom nije bila obuhvaćena nasljedna imovina (§9). Iz ove se ostavinske mase iskljućivala ženina prćija (*allatura uxora*) koja se morala predati njoj kao udovici ili njezinim zakonskim nasljednicima (§14).⁶⁵ No, to je bilo moguće samo ako je prćija prilikom sklapanja braka, "ćim (...) žena donese u kuću muća" bila popisana i procijenjena. Isprava o popisu i procijeni prćije sastavljala se radi izbjegavanja mogućih zlouporaba i svaća u dva primjerka, pri ćemu se jedan morao predati suprući, a drugi pohraniti u općinski arhiv. Ukoliko nije bila sastavljena isprava, supругa nije mogla nakon smrti svojega braćnog druga traćiti prćiju, osim ako nije bila rijeć o prćiji u naravi (§15). Na nasljednim dobrima udovica je imala takozvano udovićko pravo (*iure viduali*) u obliku prava

⁶⁴ Graber, *Prava djece*, 327; Bösendorfer, *Agrarni odnosi*, 113, 167, 175; Većić, *Urbari*, 318-319.

⁶⁵ Latinski izvornik zak. čl. 1840:VIII koristi izraz *allatura uxora*, dok hrvatski prijevod govori o mirazu (*dos*). S obzirom da miraz prema hrvatsko-ugarskome pravu sadržanome u Tripartitu ima drugaćije znaćenje od danas uobićajenoga shvaćanja miraza, odlućile smo ovdje koristiti hrvatski prijevod izraza *allatura uxora* (to jest ženina prćija), koji je u skladu s intencijom zakonodavca. O mirazu i ženinoj prćiji prema hrvatsko-ugarskome pravu v.: Lanović, *Privatno pravo*, 109-115, 117-119.

na uzdržavanje.⁶⁶ Ako suprug nije oporukom uredio njezino uzdržavanje, udovica bez djece zadržavala je ime svojega supruga i posjed cjelokupne nasljedne imovine. U slučaju da je dio tih nasljednih dobara bilo selište koje udovica nije bila sposobna obrađivati i podmirivati obveze, oni koji su stekli nasljedno pravo nad selištem mogli su ga preuzeti zajedno s ostalom nasljednom imovinom koja im pripada ili ga prodati drugome kmetu. Prethodno su morali osigurati udovici uzdržavanje koje je odgovaralo njezinome položaju. Iznos uzdržavanja, ako prijateljski dogovor nije bio moguć, utvrđivala je sudska vlast vodeći računa o položaju udovice, veličini imetka te o tome što udovica zadržava kao zajedničku stečevinu i na osnovi uzajamnoga nasljeđivanja supružnika kao nasljedstvo (§16). Ako je ostavitelj imao djecu čija je majka bila njegova udovica, kojoj oporukom nije odredio uzdržavanje, djeca su se mogla podijeliti samo ako su majci osigurali uzdržavanje (§17). No, ako su ostaviteljeva djeca, sva ili neka, iz ranijega braka ostavitelja, udovica je mogla za svoje uzdržavanje tražiti ne samo iz nasljedne imovine svoga supruga nego i iz njegove stečene imovine i to imovine koja nije stečena za vrijeme trajanja njihovoga braka pa se ne smatra zajedničkom imovinom. U tome slučaju visina traženoga uzdržavanja odgovarala je dijelu koje bi, prilikom diobe, dobilo jedno dijete. No, za uzdržavanje je korištena samo kamata na tako izdvojeni dio, dok je glavnica ostajala pod nadzorom vlastelina i kmetske općine. Nakon udovičine smrti ili njezine preudaje glavnica se ponovno vraćala u diobnu masu odnosno pripala je sudionicima diobe (§18).

Roditelji ostavitelja dolazili su u obzir kao zakonski nasljednici ako ostavitelj nije imao potomaka ni bračnoga druga i to u pogledu nasljedne i stečene imovine. Pri tome su imali prednost u redosljedu nasljeđivanja pred pobočnim srodnicima, ali i pred vlastelinom (§7). Vlastelin je nasljednu imovinu ostavitelja nasljeđivao tek ako nije bilo pobočnih srodnika, dok je u pogledu stečene imovine imao prednost pred pobočnim srodnicima ako ostavitelj njome nije raspolagao *mortis causa*, a nije imao djece, bračnoga druga ili roditelja. Ako se u toj stečenoj imovini nalazilo selište, vlastelin ga je bio obvezan predati drugome kmetu koji je preuzimao sve dužnosti povezane sa selištem pri čemu nije smio za prijenos prava plodouživanja tražiti bilo kakvu naknadu. No, kmet koji je preuzeo selište morao je, temeljem procjene, isplatiti vlastelinu zgrade i poboljšice koje se nalaze na preuzetom selištu (§§10, 11, 13). Širina nasljednoga prava pobočnih srodnika ovisila je o tome jesu li ostavitelj i srodnici bili podijeljeni.⁶⁷ Ako je ostavitelj bio podijeljen, a nije imao djece, pobočni su srodnici imali pravo samo na nasljednu imovinu (§10). No, ako nije bio podijeljen s braćom i sestrama, a nije imao djece, suprugu ni žive roditelje, imali su prava i na stečenu imovinu kojom ostavitelj nije raspolagao *mortis causa* (§12).

⁶⁶ Lanović, *Privatno pravo*, 108-109.

⁶⁷ Za diobu v. zak. čl. 1840:VIII §§4-6, zak. čl. 1836:IV §9 i 1836:V §4.

Unatoč neprimjeni ovih zakona njihov je utjecaj bio od iznimnoga značenja, posebno zak. čl. 1840:VIII, koji je pokazao kako načela nasljednoga prava sadržana u njemu nisu primjenjiva na zadružne obitelji iako iz vremena prije njegovoga donošenja nema izvora koji izričito govore kako su svi članovi zadruge bili jednako ovlašteni na imovinu, pri čemu se zajednička imovina imala dijeliti prema broju glava koje trebaju stalno ostati u istoj kući, to jest prema muškim glavama. Nigdje, nadalje, nije stajalo kako su prava imali samo oni koji su radili u zadruzi i na taj način povećavali zadružnu imovinu, ali ne i oni koji više nisu bili dijelom zadruge, kao na primjer udane kćeri ili muškarci otišli na zanat. No, kada je spomenuti zakonski članak trebao stupiti na snagu, pokazalo se kako odredbe o nasljeđivanju, temeljem kojih su potomci oba spola imali jednaka prava, gdje se zajednička imovina dijelila po “rozgvah,” to jest *per linea*, a ne *per capita*, dok se ovlaštenje na imovinu zadruge stjecalo rodbinskom vezom,⁶⁸ a ne temeljem gospodarskoga jedinstva, nisu odgovarale običajnome pravu. Primjeni tih odredbi usprotivila se vlastela pozivajući se upravo na njihovu protivnost običajnim pravilima tako da se odredbe zakonskih članaka iz razdoblja 1836. – 1840., kao što smo već istaknuli, nisu primjenjivale. Ipak, njihovo je donošenje postalo važno kada se u nedostatku zadružne zakonske regulacije pozivalo na njihove odredbe. Počeo se stoga primjenjivati zakonski članak iz 1840. godine temeljem kojega se moglo slobodno raspolagati selištem pa je primjena ovoga pravila u kratkome vremenu omogućila masovnu diobu zadruga.⁶⁹ Ta su zbivanja potaknula bana Josipa Jelačića da 1850. godine zabrani daljnje diobe zadruga pri čemu je istaknuo potrebu donošenja posebnoga zadružnog zakonodavstva do čega je i došlo u kasnijim desetljećima 19. stoljeća.⁷⁰

S ovako uređenim nasljeđivanjem (hrvatsko)slavonski kmetovi ušli su u revolucionarnu 1848. godinu, koja je temeljem odluka Hrvatsko-slavonskoga sabora donijela ukidanje feudalnih odnosa. Kada je Hrvatski sabor donio zakonski članak XXVII:1848., u 3. paragrafu bilo je određeno kako prijašnji vlastelinski podanici postaju neograničeni vlasnici urbarijalnih nekretnina te im je dano neograničeno pravo raspolaganja.⁷¹ Iako kralj nije sankcionirao ovaj zakonski članak, on se ipak

⁶⁸ Bilo je zadruga koje nisu bile povezane krvnim ili bračnim srodstvom. One su nastajale tako da se s postojećom srodničkom zadrugom ili s inokosnom obitelji uzadružila još jedna ili, što je rjeđe, više zadruga ili obitelji. Dogadalo se to ili slobodnom odlukom sudionika uzadruživanja ili pod vanjskom prinudom, što je bio razmjerno čest slučaj na području Vojne krajine gdje su vojne vlasti provele brojna prinudna uzadruživanja. Gavazzi, *Iz tradicijske kulture*, 83.

⁶⁹ Gross navodi kako je “manija dijeljenja,” koja je uslijedila, pokazala kako se veliki dio zadruga održavao isključivo pritiskom vlastelina koji su imali pravo uskratiti diobu, a kada pristanak više nije bio potreban, započele su brojne diobe. Gross, *Počeci*, 209.

⁷⁰ Više v. Mirela Krešić, “Entitlement of Female Descendants to property of Croatian Communal Households”, *Journal on European History of Law* 2 (2011): 73-85.

⁷¹ Zakonski članak XXVII. o ukinuću urbara i urbarskih službah. *Zapisnik Sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hèrvatske i Slavonske 5. i slèdećih mēseca lipnja i sèrpja danah godine 1848 dèržanog* (Zagreb: tiskom bratje Županah, knjigotiskarah i knjigotaržacah, 1848), 28.

primjenjivao sve do 1853. godine i donošenja Patenta o izvršenju zemljišnoga rasterećenja kojim su ukinute sve veze bivših vlastelina i podanika (§1).⁷² Uslijed ukidanja ovih odnosa bivši podanici dobili su pravo vlasništva nad selištima koje su do tada uživali te slobodu raspolaganja, ali uz određena ograničenja koja su predviđena ili će biti predviđena u pogledu raspolaganja seljačkim dobrima (§6). Od 1853. godine na snazi je bio i austrijski OGZ čija pravila o nasljeđivanju nisu poznavala razliku između nasljedne i stečene odnosno pokretne i nepokretne imovine, dok je staleška pripadnost ostavitelja postala nevažna. Slijedom toga je člankom VII., toč. 2. Uvodnoga patenta iz 1852. godine bilo istaknuto kako se odredbe OGZ-a o (zakonskom) nasljeđivanju primjenjuju i u slučaju kmetskih, to jest seljačkih dobara uz mogućnost da se, ukoliko za to postoji potreba, nasljeđivanje uredi drugačije.⁷³ Pravila OGZ-a o nasljeđivanju stavljena su izvan snage u pogledu kućnih zadruga i njihove imovine.⁷⁴ No, mogućnost posebnoga uređenja nasljeđivanja za seljačko stanovništvo (§761), koje nije živjelo u zadrugama, nije bila iskorištena iako se o tome pitanju povremeno raspravljalo pa su na hrvatskome selu nasljedna pravila OGZ-a u idućim desetljećima postala znatan problem.⁷⁵

Zaključne napomene

U srednjemu je vijeku staleška diferenciranost društva, razlikovanje predmeta nasljeđivanja s obzirom na način stjecanja kao i njihova dioba prema različitim kriterijima imala za posljedicu postojanje različitih uređenja nasljeđivanja različitih vrsta objekata odnosno različito nasljednopravno uređenje za pojedine osobe s obzirom na njihovu stalešku pripadnost (načelo pojedinačnoga sljedništva/singularna sukcesija). Za nasljeđivanje je tako bilo važno radi li se o nasljednoj ili stečenoj imovini, jesu li u pitanju nekretnine ili pokretnine i konačno radi li se o pripadniku plemstva, građaninu ili seljaku, to jest kmetu. Nasljeđivanje kmetova u feudalnome je razdoblju bilo obilježeno njihovim pravnim položajem te mogućnošću stjecanja imovine. No, neovisno o razlikovanju imovine i načinu njezina stjecanja zakonsko nasljeđivanje kmetova (od strane potomaka) kao

⁷² Patent o izvršbi razterećenja zemljišnoga i o uređenju kako urbarskih, tako i srodnih im posjednih razmjera u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Vežić, *Urbar*, 353-372; Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga četvrta* (Zagreb: Tiskom i nakladom I. Granitz, 1903), 872-885.

⁷³ Cesarski patent od 29. studena 1852. kriepostan za kraljevine Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, vojvodinu srbsku i tamiški banat, kojim se za ove krunovine uvodi sa više stegah i s potanjim ustanovami obći građanski zakonik od 1. lipnja 1811., i u kriepost stavlja počamši od 1. svibnja 1853. u: Adolf Rušnov, Stjepan Posilović, *Tumač obćemu austrijskomu građanskomu zakoniku – knjiga I* (Zagreb: Naklada Hartman (Kugli), [1910]), 19-26.

⁷⁴ V. bilj. 65.

⁷⁵ O nekim poteškoćama u prihvaćanju nasljednih pravila OGZ-a v.: Mirela Krešić, "Nasljednopravna načela Općeg građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63 (2013), br. 5-6: 1108-1115.

i raspolaganje *mortis causa* (ako nije bilo potomaka) bilo je ograničeno pravima vlastelina, osobito pravom vlasništva selišta na kojemu su kmetovi živjeli i na kojemu su imali pravo plodouživanja. Širina raspolaganja koju je kmet imao prema Tripartitu, prema svemu sudeći, u praksi je bila slabo primjenjiva s obzirom na ovlasti koje je imao vlastelin te slijedom kojih je mogao spriječiti diobu selišta na manje cjeline koje ne bi bile gospodarski iskoristive te s kojih kmet ne bi mogao ispunjavati feudalne obveze prema vlastelinu. Posredno se nemogućnost diobe uslijed nasljeđivanja vidi i iz pravila Slavenskoga urbara kojim je određena veličina selišta ispod koje nije bilo dopušteno dijeljenje. Do promjena temeljem zak. čl. 1836:IX i zak. čl. 1840:VIII., uslijed njihove neprimjene na hrvatskome prostoru, ipak nije došlo. No, ti će se propisi pokazati važnima u razdoblju nakon ukidanja feudalizma 1848. godine, a prije uvođenja OGZ-a 1853. godine, kojim je uklonjeno staleško razlikovanje te uvedeno jedinstveno nasljednopravno uređenje.

Literatura

Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980.

Bartolić, Zvonimir. *Ivanuš Pergošić: Decretum 1574. – hrvatski kajkavski prijevod editio princeps*. Čakovec: Matica Hrvatska – Zrinski, 2003.

Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb: Zrinski Čakovec, 1985.

Bösendorfer, Josip. “Kako je došlo do Slavenskog urbara 1756: na osnovi arhivalne građe iz arhiva županije virovitičke”. *Rad JAZU* 240 (1931): 220-256.

Bösendorfer, Josip. *Agrarni odnosi u Slavoniji*. Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1950.

Čepulo, Dalibor. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu – od srednjeg vijeka do suvremenog doba*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

Gavazzi, Milovan. “Iz tradicijske kulture južnih Slavena i jugoistočne Europe”. U: *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1978.

Graber, Vilim. *Prava djece s osobitim obzirom na brak, obitelj i nasljedstvo*. Zagreb: Albrechta, 1893.

Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb: Globus, 1985.

Holjevac, Željko; **Moačanin**, Nenad. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranom novom vijeku*. Zagreb: Leykam international, 2007.

Horbec, Ivana. “Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću”. *Arhivski vjesnik* 53 (2010): 177-196.

Huebner, Rudolf. *A history of Germanic private law*. New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd. Union, 2000.

Karaman, Igor. “Pokreti seljačkog puka u kasnofeudalnoj Hrvatskoj i njihove osnove”. *Zadarska revija* 1 (1975): 79-88.

Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.

Karaman, Igor. *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje. Studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.- XX. st.* Osijek: Povijesni arhiv, 1997.

Karaman, Igor. *Privredni život Banske Hrvatske*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989.

Kaser, Karl. “Power and inheritance. Male domination, property, and family in eastern Europe, 1500-1900”. *The history of the Family* 7 (2002), br. 3: 375-395.

Kolanović, Juraj. “Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća”. *Arhivski vjesnik* 36 (1993): 85-98.

- Kolanović**, Juraj; **Barbarić**, Josip; **Ivanović**, Jozo. "Državno-pravni položaj Slavonije i Srijema u dokumentima 1699-1848". *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* 1 (1995): 11-151.
- Krešić**, Mirela. "Entitlement of Female Descendants to property of Croatian Communal Households". *Journal on European History of Law* 2 (2011): 73-85.
- Krešić**, Mirela. "Intestate succession of female descendants according to the Austrian General Civil Code in the Croatian-Slavonian legal area 1853-1946". *Annals FLB - Belgrade Law Review* LVIII (2010), br. 3: 121-136.
- Krešić**, Mirela. "Nasljednopravna načela Općeg građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova". *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63 (2013), br. 5-6: 1108-1115.
- Lanović**, Mihajlo. *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb: Tipografija, 1929.
- Margetić**, Lujo. "Neke napomene o hrvatsko-ugarskom pravu". *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 5 (2003): 1091-1114.
- Margetić**, Lujo. "Neki pravni problemi u vezi s dopisom podbana Mihajla Živkovića od 5. XI 1459". *Historijski zbornik XXIII-XXIV* (1970-1971): 265-286.
- Margetić**, Lujo. *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*. Zagreb: Narodne novine, 1996.
- Margetić**, Lujo. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava*. Zagreb; Rijeka; Čakovec: Pravni fakultet u Zagrebu; Pravni fakultet u Rijeci, 1983.
- Margetić**, Lujo. *Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, 1997.
- Maršavelska**, Magdalena A. "O oporučnoj slobodi u zagrebačkom Gradecu – po Zlatnoj buli i kasnijoj praksi". U: *Zagrebački Gradec: 1242-1850*, urednik Ivan Kampuš, 91-101. Zagreb, 1994.
- Maršavelska**, Magdalena A. "Quarta puellaris po običajnom pravu Turopolja". *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 42 (1992), br. 2: 141-149.
- Mažuran**, Ive. *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*. Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, 1993.
- Mimica**, Bože. *Slavonija od antike do XX. st.* Zagreb: V.B.Z., 2009.
- Močanin**, Nenad. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.
- Popović**, Štefanija. "Problemi i metode istraživanja strukture seljačkog i vlastelinskog posjeda u vrijeme likvidacije feudalnih odnosa (na primjeru grupe vlastelinstva u Hrvatskom zagorju)". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 12 (1979), br. 1: 125-126.

Rady, Martyn. "Stephen Werböczy and his *Tripartitum*". U: *Stephen Werböczy: The Customary Law of the the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werböczy (The „Tripartitum“)*, priredili János M. Bak, Peter Banyó i Martyn Rady, xxvii-xliv. Idyllwild CA-Budapest: Charles Schlacks, Jr., Department of Medieval Studies, Central European University, 2005.

Rušnov, Adolf; **Posilović**, Stjepan. *Tumač obćemu austrijskomu građanskomu zakoniku – knjiga I*. Zagreb: Naklada Hartman (Kugli), 1910.

Smrekar, Milan. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga četvrta*. Zagreb: Tiskom i nakladom I. Granitz, 1903.

Stein, Peter. *Rimsko pravo i Europa*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007.

Strohal, Ivan. *Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Dionička tiskara, 1907.

Szűcs, Jenő. "Orisi triju povijesnih regija Evrope". U: *Regije evropske povijesti*, priredili István, Bibó, Tibor, Huszár i Jenő Szűcs, 145-214. Zagreb: Naklada Naprijed, 1995.

Šporčić, Ivan. "Pravni upliv razlike spola i posebna nasljedna prava osoba ženskog spola u hrv.-ug. privatnom pravu". *Mjesečnik* 12 (1883): 875-879.

Utješenić Ostrožinski, Ognjeslav. *Kućne zadruge. Vojna krajina*. Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost, 1988.

Vežić, Milivoj. *Urbar hrvatsko-slavonski*. Zagreb: Pravničko društvo u Zagrebu, 1882.

Vranješ-Šoljan, Božena. *Stanovništvo Banske Hrvatske*. Zagreb: Educa, 2009.

Vrbanus, Milan. "Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji od 1690. do 1758. godine". U: *Zbornik o fra Antunu Bačiću*, uredila Tatjana Melnik, 17-46. Slavonski Brod; Našice: Zavičajni muzej Našice, Franjevački samostan u Našicama, Franjevački samostan u Slavonskom Brodu, Grad Našice, 2013.

Zapisnik Sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hèrvatske i Slavonske 5. i slèdećih mēseca lipnja i sèrpja danah godine 1848 dèržanog. Zagreb: tiskom bratje Županah, knjigotiskarah i knjigotaržacah, 1848.

De successione colonorum: On the inheritance rights of tenant peasants in the Kingdom of Croatia and Slavonia

Mirela Krešić
The Chair of Croatian History of Law and State
Faculty of Law
University of Zagreb
Trg maršala Tita 14
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: mkresic@pravo.hr

Matea Pilipović
Mikrorajon 7/A
35000 Slavonski Brod
Croatia
E-mail: mateapilipovic@hotmail.com

Summary

During the feudal period before 1848/1853, various rules of inheritance existed within the Croatian-Slavonian territory regarding the type of property inherited. Moreover, different rules of inheritance existed for individuals of different estates within the realm. This state of affairs was a consequence of estate-based differentiation in the society, differentiation between various objects of inheritance regarding the means of their acquisition, and the distribution of such assets according to a range of different criteria. In the process of inheritance, it was important to establish whether the property inherited was hereditary (*bona hereditaria*) or acquired (*bona acquisita*); whether it was immovable or movable; and finally, whether the parties concerned were noblemen, citizens, or tenant peasants (serfs). Rules of inheritance for the tenant peasants were mostly defined in the *Tripartitum*, the Slavonian Terrier (*urbarium*), and the laws issued by the Diet of 1836-1840. Regardless of the distinction between the assets and the means of acquisition, the inheritance rights of tenant peasants were limited by the landlord. Also, the problem of exercising what was broadly defined as the tenant peasants' inheritance rights, as stipulated by the *Tripartitum*, was prominent in the *Urbarium* and regulated the size of the peasant's *sessio*, prohibiting its partition beyond the set minimum, with an aim of levelling the size of the peasants' land and intensifying their economic exploitation. Another important fact should be underlined regarding the inheritance of tenant peasants: these rules, when and if applied, were only applied to the tenant peasants, not the members of communal households.

Keywords: tenant peasant (serf), inheritance, *Tripartitum*, Slavonian Terrier (*urbarium*), Act 1840: VIII, Kingdom of Croatia and Slavonia